

УДК 321.01 (477) + 327.2 + 329 (430)

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПОЧАТКУ ХХ СТ. І ПРОБЛЕМА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Ростислав Романюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна,
тел.: (0322) 964-132, e-mail: romaros@email.lviv.ua*

Проблема відродження української державності завжди знаходилася в полі зору європейських вчених, політиків, журналістів. У їхньому арсеналі відшуковуємо різні погляди на українське державотворення, від прихильних до ворожих. У статті розглядаються думки польських мислителів щодо українських державотворчих питань початку ХХ ст.

Ключові слова: польська політична думка, українська державність, польська державність, геополітика.

Новітня доба, ожививши світовою війною прагнення багатьох поневолених націй політично унезалежитися, виразно засвідчила потребу оновленого підходу до державотворення, в основі якого лежав би національний принцип і, тим самим, надала перспективі самостійної України значно чіткіших обрисів. Однак, ще до вибуху війни проблема української державності, бачена крізь призму власних інтересів, спорадично з'являлася у політичній думці сусідніх народів, зокрема поляків.

На початку ХХ ст. серед польської громадськості поширеними були націоналістичні ідеї, антиукраїнська спрямованість яких зводилася до того, щоб викликати негативне ставлення до українських державотворчихdezидератів. З цією метою націоналістичні теоретики вдавалися до фальшування історії, подавали польську експансію на схід як месіанство, трактували втрату східних земель унаслідок поділів Речі Посполитої як велику несправедливість, і вимагали відродження Польської держави в кордонах 1772 р. Наполегливо обґрунтовувалася думка про нездатність українського народу до створення власного державного організму. Якби Українська держава все ж виникла, то була б злом не лише для Польщі, а й для Європи та цілого світу. І польська громадськість сприймала такі рефлексії за істину, оскільки вони, по-перше, корелювалися з її "патріотичними" почуттями, і, по-друге, через відсутність об'єктивної інформації. Речниками таких підходів були польські політики Ю.Пілсудський та Р.Дмовський.

Юзеф Пілсудський – польський військовий і політичний діяч, один з організаторів Польської Партії Соціалістичної (ППС) та Польських Легіонів (1914).

які воювали на боці Центральних держав, керівник Польської держави (1918–1922), а з 1926 р. її фактичний диктатор, взагалі був прихильником ідеї утворення незалежних держав у Східній Європі, основним супротивником чого вважав Росію, адже більшість їхніх територій знаходились у межах царської імперії. Тому стрижневою ідеєю його боротьби було повалення Росії. Він, однак, не бачив Україну в числі можливих нових державних утворень чи як фактор, сприятливий для відтворення й існування Польської держави.

13 липня 1904 р. Пілсудський подав меморандум Міністерству закордонних справ Японії [1, S.249-258], де характеризував загальний політико-моральний стан народів Російської імперії, наголошуючи, що одноцільність Російської держави є лише позірною, особливо з національного погляду. Польща, Литва, Латвія і Фінляндія в його баченні були країнами європейської культури із зовсім іншою, ніж у росіян, суспільною структурою, не кажучи вже про народи Сибіру та Середньої Азії. “Такий брак єдності в державі становить її основну слабкість – її Ахіллесову п’яту”, – писав він. Розуміючи це, царський уряд на всьому просторі імперії проводить русифікаційну політику: “Всюди різними засобами розповсюджується православ’я, нав’язується російська культура, а самі росіяни отримують привілеї порівняно з корінним місцевим населенням” [1, S.250]. “Проте, не всі національні невдоволення, – зазначає Пілсудський, – є однакової вартості в якості руйнівної сили Російської держави”. Деякі мають настільки незначне “національне піднесення”, що здолати їх не справило б для російського уряду жодного менш-більш складного клопоту. Окрім азійських народів, це стосувалося до русинів (українців) і білорусів, за винятком католицьких їх частин, які “... з огляду на релігійні переслідування і польські впливи є для уряду більш небезпечним вибуховим матеріалом”. Тобто, здоровий державотворчий матеріал є там, де були чи є польські впливи. І далі: “Отож, опозиційною силою залишаються: поляки, литовці, білоруські католики, латиші, фіни, вірмени і грузини” [1, S.251]. У переліку народів царської Росії, здатних спричинитися до її розпаду й утворити власні держави українців немає, чим, очевидно, і вичерпується українська державотворча проблема в поглядах Пілсудського.

У пошуках варіантів реалізації незалежницьких програм своєї партії Пілсудський закликав Японію до союзу з Польщею, запевняючи, що “Японія може знайти у Польщі загартованого у боротьбі з Росією союзника” [1, S.257]. Таке його звернення до Японії, а згодом і до Франції засвідчує стару геополітичну істину: найкращим союзником супроти держави-сусіда може бути інша його держава-сусід, з якою немає спільних точок зіткнення, зате є спільні інтереси. Для Польщі ідеальними кандидатами на цю роль були саме Японія, яка, за певних обставин, могла бути зацікавлена в самостійності Польщі у боротьбі проти Росії і Франція – проти Німеччини. Союзниками України могли б бути та ж Японія і, безперечно, Німеччина.

Отож, з позиції Пілсудського випливає, що він, як і його співвітчизники з націоналістичної партії, не толерував національних та державотворчих прагнень українського народу. Він просто ігнорував питання, не зараховуючи українців навіть до народів, які могли б боротися за власну незалежність, яку, до речі, поборював в Західній Україні польськими військами, присланими з Франції, а вже пізніше – зрадив свого союзника (УНР), який допоміг йому зробити “чудо над Віслою” 1920 р.

Роман Дмовський – польський політик, один із засновників й керівників націоналістичної Народно-демократичної партії, у своєму несприйнятті ідеї

відродження української державності пішов куди далі за будь-кого з відомих польських діячів того часу. У 1917–1919 рр. він очолював Польський Народовий Комітет у Парижі, який, домагаючись прихильності представників Антанти до Польщі, очорнював українців. Дмовський активно виступав проти відокремлення від царської імперії й утворення незалежних України і Білорусі, а також вимагав поділу земель, які входили до 1772 р. до складу Речі Посполитої, між Польщею та Росією.

1988 р. у Нью-Йорку видано “Вибрані твори” Р.Дмовського, серед яких знаходимо низку праць на українську тематику: “Визволення нації”, “Україна як нація”, “Україна в геополітиці Німеччини”, “Україна в світовій політиці”, “Перспективи Української держави” та інші. У першому ж реченні першого твору зазначено: “Одним із найважливіших питань нашої політики як внутрішньої, так і зовнішньої є українська проблема. Загалом, її треба розуміти як одну із проблем націй, які збудилися до самостійного життя у ХІХ ст., підняли рідну мову з рівня народного діалекту до гідності літературної мови, а вкінці досягли незалежного державного існування. В такому розумінні поява на карті Європи окремої Української держави є лише питанням часу і то недалекого [2, S.209]. Сказано недвозначно. Однак, така думка не знаходить подальшого логічного розвитку в його поглядах, ключовим підходом яких щодо розуміння проблеми відродження української державності є питання “... хто супроти кого, і з якою метою прагне організувати її (українську націю – Р.Р.) у нову державу?” [2, S.213]. Отож, Україна в трактуванні Дмовського постає як об’єкт торгу між власними (польськими) інтересами й інтересами тих, “... хто прагне організувати... нову державу”. Зрештою, уже сам факт “виникнення” української проблеми викликає у Дмовського обурення. Як підставу для твердження, що українська проблема була інспірована Австрією й Німеччиною, він використовує той факт, що наприкінці ХІХ ст. “... назагал німецька політична література почала жваво займатися опрацюванням концепції нової держави – великої України...” Втім, сам німецький задум він уважав “сміливим”. “Український план (створення Української держави – Р.Р.) був тоді способом завдання потужного удару одночасно Росії і Польщі” [2, S.219]. Такий собі “натягнутий” симбіоз. Втім, до чого тут Польща? Дмовський пояснює це так: “Вихід Польщі на міжнародну арену, як великого народу, був би для німецької політики великою поразкою. Оскільки не можна було того народу знищити, то треба було зробити його малим. Найпростішим способом для цього було створення Української держави і посунення її кордонів у глибину польських земель так далеко, як сягають звуки руської мови (!)” [2, S.222].

Звичайно, після таких тверджень очікувати об’єктивного підходу до української справи марно. За Дмовським, якби не німці, то українці самі не змогли б піднятися до розуміння потреби відновлення власної державності.

Шукаючи можливих союзників для поляків, Дмовський повчав росіян: “Росіяни мусили б бути найнездарнішим народом, щоб легко погодитися з втратою великого простору, на якому знаходяться найвроджайніші землі, їх вугілля і залізо та який свідчить про їхнє володіння нафтою і вихід до Чорного моря”. Тому він стверджує, що подолати опір росіян і створити власну державу було б не під силу українському народові. І далі: “Нема людської сили, здатної перешкодити тому, щоб Україна, відірвана від Росії й перетворена на незалежну державу, не стала збіговиськом аферистів з цілого світу, яким сьогодні дуже тісно у власних країнах, капіталістів і шукачів капіталу, організаторів промисловості, технарів і купців, спекулянтів та

інтриганів, заколотників та організаторів різного роду проституції: німцям, французам, бельгійцям, італійцям, англійцям й американцям, поспішили б з допомогою місцеві чи близькі росіяни, поляки, вірмени, греки, врешті найчисельніші й найважливіші з усіх євреї. Тут зібралася б ціла своєрідна ліга народів... Україна стала б виразкою на тілі Європи" [2, S.229-230].

Усі народи, які населяли Польщу, Дмовський вважав штучно вигаданими, які не мають рис, притаманних самобутнім націям. Стосувалося це й українців, мову яких він називав "діалектом".

Простір від Карпат аж до Тихого океану розглядався Дмовським як єдиний в культурному й морально-етичному відношенні. В Галичині ж русинів вигадали австрійці, щоб ослабити поляків, і українські проблеми одразу стали політичними. Дмовський вдався навіть до перекручення відомого історичного факту щодо виникнення й уживання назв Україна, українці, відносячи його до кінця XIX ст, звинувачував Австрію в підтримці й потуранні українцям у Східній Галичині, що не відповідає дійсності й нічого іншого, окрім іронічного здивування таким собі *lapsus memoriae*, викликати не може.

Вже після закінчення Першої світової війни Дмовський назвав причини, через які він не підтримував створення Української держави. "По-перше – це було б втратою певної частини території, якою зараз володіє Польща, оскільки Україна мусіла б бути сильною, і тому прагнула б об'єднати усі українські землі. По-друге, в Україні домінували б німецькі впливи, що було б на шкоду полякам". Для поляків "... краще мати за сусіда потужну державу, нехай навіть дуже чужу і дуже ворожу (Росію! – Р.Р.), ніж міжнародний будинок розпусти. Тому, програма незалежної України не може розраховувати на те, що Польща її підтримає..." [2, S.238].

Все, що було написано Дмовським про Україну, скидається радше на брудний політичний пасквіль, ніж на наукове дослідження. На щастя, історія пішла іншим руслом. Нині на карті Європи є дві незалежні держави – Польща й Україна, які не тільки співіснують як сусіди, але й розвивають стосунки у всіх сферах на нових засадах.

Леон Васілевський, один із відомих діячів і засновників Польської партії соціалістичної (ППС), у праці "Україна і українська справа" (1911) [3] так характеризував подібні висловлювання польських політиків: "На жаль, наш загал дивиться на Україну і українську справу через затемнені окуляри політичних упереджень" [3, S.SX]. Він зазначав, що полякам бракує об'єктивної інформації про українську справу й розвиток тенденцій на майбутнє, наукових праць щодо української проблематики. Звідси й відсутність її розуміння. У згаданій праці Васілевський чітко окреслює свою позицію: "З того, що російські українці репрезентують сьогодні ще дуже слабкий рух – слабкіший не лише від польського руху, але навіть вірменського, грузинського чи латвійського, з того, що ще досить довго вони будуть займатися закладанням фундаментів своєї майбутньої національної політики – не впливає, принаймні, що українським рухом можна нехтувати" [3, S.190]. Васілевський так бачить концепцію відродження української державності: "Ідеал, до якого мусить прагнути кожний нормальний народ – ідеал національної незалежності, може бути реалізований тільки через унезалежнення російської України. І, рано чи пізно, цей ідеал мусить стати суто практичним гаслом українського національного руху... Життєва практика вкаже на яловість тупого опортунізму, вже шириться й не перестане ширитися переконання про необхідність

політичної боротьби, а неминуче банкрутство ілюзій щодо безхмарного майбутнього народів Росії зробить решту. З хвилиною, коли прагнення України до незалежності стане програмою широкої української демократії, надійде й момент, який полегшить урегулювання польсько-українського питання” [3, S.216].

Отож, Васілевський займав чітку позицію щодо українського національного руху, підтримував ідею українського державотворення, яке бачив, передовсім в “унезалежності російської України”. Більше того, навіть убачав можливість врегулювання тривалого історичного протиборства між поляками й українцями за умови існування незалежної України. І, зрозуміло, й Польщі. Останнє дозволяє сформулювати важливу тезу, прийнятну не тільки в контексті українсько-польських стосунків: безконфліктне співіснування народів можливе лише за паритетних базових передумов. Перш за все – власної державності.

Більше того, навіть убачав можливість врегулювання тривалого історичного протиборства між поляками й українцями за умови існування незалежної України. І, зрозуміло, й Польщі. Останнє дозволяє сформулювати важливу тезу, прийнятну не тільки в контексті українсько-польських стосунків: безконфліктне співіснування народів можливе лише за паритетних базових передумов. Перш за все – власної державності [4]. Водночас зазначимо, що місце обох дослідників поруч, як найкращих знавців української проблематики, не зашкодило їм мати різні підходи до українського державотворення. Так, основною ідеєю всього політичного життя Лімановського став федералізм. Він вважав, що “... відбудова Польської держави як польсько-литовсько-української федерації на зразок Швейцарії” була б найкращим варіантом. У програмі Польської партії соціалістичної, одним із засновників якої був Лімановський, а також у його працях, як, наприклад, “Спогади про Галичину” [5], були сформульовані засади його федералізму і права українців до самостійного існування – очевидно, в рамках цієї федерації. Згодом, внаслідок зростання українських державницьких стремлень й обурення з боку українських політичних діячів, він пояснив, що самостійне існування українців в рамках федерації він розумів як більш вільне, ніж інших народів.

У книзі “Народ і держава” (1906) Лімановський писав, що “... немає перешкод, щоб польський народ не міг жити у такій самій згоді (як швейцарці) і зі спільною користю з латвійським, литовським, біло- і малоруським народами, народами, з якими його з’єднала історія, географічне положення й економічні інтереси” [6, S.24].

Хоч Лімановський активно підтримував українців (наприклад, уже пізніше, 1923 р., пожертвував 1 млн. марок для українських інвалідів, учасників війни 1920 р. на польській стороні, та гостро критикував у сенаті політику національної ненависті, яку проводили ендеки), він гостро обстоював ідею необмеженості території новітньої Польської держави етнічними польськими землями, ідею створення Польщі в кордонах 1772 р., хоча й на засадах федерації. А вже в ній – за втілення чогось на зразок харитативних акцій для неполяків.

Цікаве з пізнавальної точки зору уявлення про український народ та його майбутнє висловив у передмові до книжки “Русини й релігійні проблеми русинського народу” (1917) Станіслав Смолька [7, S.33-39]. “Ще раз підтверджую, – писав він, – свою сильну віру в майбутнє того здібного народу, який може через справжнє відродження піднятися до рівня народу, перед яким відкриються в подальшому розвитку можливості великого історичного покликання” [8, S.353]. Але це не безальтернативно. Реалізація чіткої філософської тези можлива за певних умов.

Український народ Смолька бачить як невизначену “етнічну туманність” і зазначає, що “... тому сьогодні не можна спрогнозувати, чи та туманність набуде дефінітивних форм сильно сконсолідованого народу, забезпеченого необхідними для збереження власної національної індивідуальності засобами, чи, висловлюючись більш лаконічно, та сьогоднішня туманність не буде остаточно поглинута великою російською зіркою” [8, S.355]. Отож позицію автора можна окреслити як “або-або”, хоча наведені думки дають змогу зробити два важливих висновки: по-перше, виникнення “туманності” створювало ситуацію, за якої українським інтересам було важко знайти шлях до розуміння світовою громадськістю, і, по-друге, що, незалежно від ставлення до проблеми, польські дослідники вбачали в Росії основну перешкоду в утворенні Української держави.

Дещо відмінні й оригінальні погляди щодо певних аспектів української справи мав польський дослідник Владислав Яворський. “Бачення майбутнього України, існуванню якої загрожує Росія, може базуватися лише в контексті опертя на Захід, – писав він. Ми зі свого боку повинні старатися, щоб українці з повною довірою шукали в нас опори супроти небезпеки зі Сходу”. Що ж до Східної Галичини, то автор пропонує їй національну автономію, зрозуміло, в межах майбутньої Польщі, що не повинно перешкоджати співпраці між обома державами. “Україна, йдучи за Заходом, рятуючи свою національно-культурну самобутність перед захланністю російського сходу, не може бути ворогом Польщі. Це повинні зрозуміти і українці, і поляки. І ми, й українці в майбутньому будемо поверненими бойовим фронтом проти Росії, для чого співдія поляків і українців є обов’язковою” [8, S.350].

-
1. *Pilsudski J.* Memoriał złożony Ministerstwu spraw zagranicznych w Tokio 13.07.1904 / Pisma zbiorowe: w 10 t. - T.2. – Warszawa, 1937.
 2. *Dmowski R.* Wybór pism. – T.4. – Nowy Jork, 1988. – 319 S.
 3. *Wasilewski L.* Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków, 1911. – 230 S.
 4. *Limanowski B.* Pamiętniki: w 4 t. – Warszawa, 1957-1973.
 5. *Przedświt.* – 1901. – Nr.11.
 6. *Limanowski B.* Naród i Państwo. – Kraków, 1906.
 7. *Smolka S.* Les Ruthenes et les problèmes religieux du monde russe. – Berne: Wyss, 1917.
 8. Цитовано за: *Smolka S.* Sprawa Ruska w ujęciu Polskiem / Dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego. 1914-1917. – Kraków, 1917.

**POLISH POLITICAL THOUGHT AT THE BEGINNING OF THE XX TH
CENTURY AND THE PROBLEM OF UKRAINIAN STATEHOOD REVIVAL**

Rostyslav Romanyuk

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine
phone: (0322) 964-132, e-mail: romaros@email.lviv.ua*

The problem of the revival of the Ukrainian independent state has always been the subject of consideration of European scientists, politicians and journalists. However, they had various attitudes towards this matter: some of them were friendly, but some were hostile. The article considers the works of some Polish thinkers on Ukrainian statehood revival.

Key words: polish political thought, Ukrainian statehood, Polish statehood, geopolitics

*Стаття надійшла до редколегії 01.06.2001,
прийнята до друку 10.10.2001.*